

Віталій СВЯТОВЕЦЬ

*Київський національний університет
імені Тараса Шевченка*

ПОЛЬСЬКА ТЕОРЕТИЧНО-ЛІТЕРАТУРОЗНАВЧА ДУМКА УКРАЇНСЬКОЮ МОВОЮ

У статті пропонується огляд нових українських видань, присвячених польському літературознавству. Детально розглядається проблематика першого збірника, що містить 15 статей провідних польських учених сучасності. Ця книга під назвою «Література. Теорія. Методологія» висвітлює питання розвитку теорії літератури, а саме герменевтики, компаративістики, формалізму, риторики тощо.

Ключові слова: літературознавство, компаративістика, методологія, формалізм, риторика.

The article proposes the review of new Ukrainian editions, namely «Literature. Theory. Methodology» edited by D. Ulcka in S. Jakovenko's translation and «Theory of Literature in Poland. Anthology of texts. The second half of the XX th – the beginning of the XXI th centuries». The problems of the first literature studies collection that contains 15 articles by prominent modern Polish scientists which highlight issues of literature theory development, primarily methodology, hermeneutics, comparative studies etc.

Key words: literature studies, comparative studies, methodology, formalism, rhetoric.

Artykuł przedstawia przegląd nowych książek ukraińskich dotyczących literaturoznawstwa polskiego. Autor szczegółowo opisuje problematykę pierwszego zbioru tekstów. Praca ta pod tytułem «Literatura. Teoria. Metodologia» mieści 15 artykułów wybitnych współczesnych badaczy polskich, którzy analizują kwestie rozwoju teorii literatury, w tym hermeneutyki, komparatystyki, formalizmu, retoryki itd.

Słowa kluczowe: literaturoznawstwo, komparatystyka, metodologia, formalizm, retoryka.

Порівняно недавно в межах перекладацької програми Польського інституту книги та за активної підтримки Посольства Республіки Польща в Україні у видавничому домі «Кієво-Могилянська академія» вийшло друком друге видання книжки під репрезентованою назвою «Література. Теорія. Методологія». Упорядкувала книгу і здійснила наукову редакцію відомий літературознавець Данута Улицька. Переклад з польської на українську мову належить викладачу кафедри полоністики Інституту філології Київського національного університету імені Тараса Шевченка доценту Сергію Яковенку.

До книжки, яку ми маємо на меті стисло оглянути, увійшли в основному статті сучасних провідних польських вчених, присвячені найбільш актуальним і перспективним проблемам розвитку сучасної теорії літератури, зокрема методології, творчим напрямам, течіям,

школам, концептам, а також герменевтиці, психоаналізу, структуралізму, компаративістиці, риториці тощо, що мають місце як у польському, так і в загалом європейському літературному процесі. Усього тут представлено п'ятнадцять авторів. У передмові до видання перекладач доцент С.Яковенко зазначає, що воно адресовано українському читачеві, а передусім студентам-філологам старших курсів у важливій справі опанування фундаментальних літературознавчих дисциплін, а надто теорії літератури. Проте, забігаючи наперед, можна сказати, що з цією колективною книжкою варто ознайомитися й викладачам-гуманітаріям різних рангів і типів навчальних закладів.

Книжка відкривається статтею Едварда Касперського, в якій ідеться в основному про зв'язки історії літератури з теорією та літературною критикою, а також розглядається ряд важливих методологічних проблем тощо. «Теорія у класичному розумінні, – пише автор, – це коротке пізнання. Без теорії пізнання конкретних літературних творів було б частковим і сліпим; без посилань на літературні факти теорія є пустою і позбавленою цінності».

Важливо, що літературознавець не лише віддає перевагу теорії, а й розкриває її конкретні постулатні функції. Переконливо доводить: за відсутності теоретичного інструментарію було б неможливим поглиблене розуміння і пізнання художньої літератури, її викінченого панорамного наукового образу. «Без понять, – зазначає він, – на кшталт жанр, композиція, стиль, ідея, нарація, персонаж, внутрішній монолог, художній світ, версифікація, тропи і багато інших літературознавство обмежувалось би, по суті, до переказування творів. Воно було б убогим, навіть примітивним».

Стисло оглядаючи розвиток теорії літератури від Аристотеля і аж до нашого часу, вчений підкреслює, що вона завжди відіграла стосовно красного письменства програмотворчу та нормативно-оціночну роль, більше чи менше впливала на творчий процес, активізуючи його, а тепер особливо репрезентує себе у герменевтичних і деконструктивістських напрямках. У той же час науковець відзначає, що нині літератори надають особливу увагу плеканню лексики, прозорих мовних форм, орієнтації на «підсилення експресії, конкретності, образності, музичності, багатозначності, метафоризації й насичення тропами, алюзивністю, індивідуалізацією, апелюванням до емоцій та уяви».

Е.Касперському належить і стаття «Про теорію компаративістики», якою завершується книжка, де розглядаються підрозділи «Про порівняльний метод», «Компаративістика та історія», «Емпірична наука чи метанаука?», «Площина порівнянь», «Антиредуктивний проект компаративістики» тощо.

Студентам під час осягнення основ аналізу художніх творів стане у пригоді виважена розлога стаття Данути Улицької «Феноменологічна філософія літератури». Заглиблюючись у буттєву природу твору, його жанрову специфіку й різновиди та спираючись на базисні наукові праці попередніх дослідників, авторка приходить до висновку, що будь-який художній твір треба відносити до третього різновиду буття і вважати суто інтенційним. Залишаючись у свідомості суб'єкта, він все ж таки не ототожнюється з діями творця, хоч і відноситься до його компендіуму. «На користь його інтерсуб'єктивності, – продовжує думку Д. Улицька, – свідчить закріплення у знаковому матеріалі. Завдяки цьому він унезалежнюється від свідомості, з переживань якої виріс, і набуває відносної буттєвої автономії. Він існує вже самостійно, навіть незалежно від тривалості свого фізичного фундаменту (письма, друку чи іншого знакового матеріалу), на якому базується».

Незважаючи на т.зв. «білі плями», невизначені місця, недовисловленості у деяких працях ряду відомих вчених, авторка статті загалом погоджується з твердженнями, здобутими у студіях з естетики творчості Р. Інгарденом, який у художньому творі виділяє чотири визначальні рівні, а саме: словесні звучання, значення, репрезентовані предмети, систематизовані види, що по суті складають мовний і предметний рівні. Як формалісти, так і Р.Інгарден вважає, що ці рівні творів органічно пов'язані між собою і складають гармонійну єдність, де висхідні показники вивищуються над нижчими, хоча й диференціюються останніми.

Автор статті також зосереджує увагу на зв'язках філософії з літературознавчими дослідженнями Р. Інгардена, на аналізі художнього твору та елементах його конкретизації і квазісудженнях.

У цій книжці перу Д. Улицької належать ще дві публікації. У першій з них, що має назву «Антипозитивістський злам», порушуються питання позитивної методології, неоідеалізму і його відгомону у наукових працях. Друга її стаття «Етичний поворот у літературознавчих дослідженнях» репрезентує розділи «Типи і варіанти літературної етичної критики», «Грамматика етики», «Між граматикою і риторичною критикою» тощо.

Євгеніушу Чаплеєвичу належить стаття «Діалогічне мислення Михайла Бахтіна». Розповідь про талановитого російського вченого започатковується коротким нарисом про деякі аспекти його життя, а також активну творчу діяльність, що була перервана незаконно здійсненим арештом у 1928 р. й етапуванням у далекий Казахстан. З цього часу по суті застосовуються репресивні дії до літературознавця, що, незважаючи на важку хворобу, тривають майже до кінця його життя.

Зазіхання тоталітарного радянського режиму на свободу науковця, звичайно, негативно позначилися не лише на здоров'ї, але й на творчості. Тому в складній біографії вченого існують несподівані, небажані так звані «простої», «лакуни», що пояснюються не інакше, як певним надломом фізичних і моральних сил, а могло бути, й творчою депресією. Проте соціальні та побутові життєві труднощі в цілому не зламали окриленості творчої потуги М. Бахтіна. Його чудовий, багатогранний літературознавчий потенціал розкривається в подальших розділах статті Є. Чаплєєвича «Діалогічна людина», «Діалог, слово і світ сенсу» та «Філософсько-естетичний контекст».

Проблеми російського формалізму, що залишив глибокий і неповторний слід у розвитку європейського літературознавства, зокрема структуралізму, семіотики, інтертекстуальності, висвітлюються у статті Пшемислава Пештака. Він звертає увагу на витоки творчого напрямку, що по суті започатковується з часу виникнення російської формальної школи на початку ХХ ст. у Петербурзі, де 1914 р. була надрукована промовиста стаття В.Шкловського «Воскресіння слова». Крім того, тут через два роки виникає товариство з вивчення поетичної мови. Членами його стали відомі вчені В. Шкловський, Б. Ейхенбаум, О. Брік, Ю. Тинянов, Л. Якубінський, а також опосередковано поєднані з товариством В. Виноградов та В. Жирмунський. Майже водночас, 1915 року в Москві утворився лінгвістичний гурток, куди увійшли науковці столиці Р. Якобсон, М. Трубецької, Б. Томашевський та П. Богатирьов. Обидві наукові школи, як зазначає автор статті, хоч і вирізнялися між собою присутнім завданням, але успішно співпрацювали тривалий час на ниві поєднання літературознавства й лінгвістики.

Окрім вступу, дослідження П. Пештака умовно поділене на провідні теми і складається з таких розділів: «Пронovelітературознавство: література і літературність», «Проблеми з поняттям форми», «Звук і значення. Життя і література», «Історія літератури», «Дослідження стилю», «Значення російського формалізму в історії літературознавчих досліджень».

Звертає на себе увагу і стаття «Риторика», яку написав Якуб З. Ліханський. У ній, окрім вступу, є ряд розділів, де розглянуто давні й теперішні визначення риторики, історію її виникнення та розвиток протягом наступних століть, теоретичні основи, систему науки тощо. Автор досліджує проблему за визначальною тезою відомого вченого Джорджа Кеннеді як важливу галузь історичного та систематичного знання. Видатний теоретик Гійом Тардієр ще у XV ст. серед навчальних предметів на чільне місце поставив риторику, підкресливши, що вона є не лише мистецтвом переконання, а водночас

– досконалого мовлення. До того ж зазначив: «Не можна бути великим письменником, якщо не знаєш добре риторику».

Я. З. Ліханський спиняється на дефініціях риторики як однієї з провідних наук, що тісно пов'язана з галузями та дисциплінами гуманірного профілю. При цьому називає імена Платона, Аристотеля, Діонісія, Квінтіліана, Сюареза, Гунтера та багатьох інших видатних учених.

Ретельний перегляд численних наукових визначень та їх аналіз від античності до сучасності дає широкі можливості для правильної орієнтації в накресленні завдань сучасного красномовства як «старої і нової королеви наук» (вислів Вальтера Енса), так і відкриває широкі можливості для окреслення її місця, ролі та завдань в розвитку науки.

Простежуючи історію розвитку риторики від початку зародження і до кінця ХІХ ст., автор вичленовує важливі питання зв'язків, творчого перегуку її з естетикою (концепти ідеалів істини та краси), а також ставлення до політики, на чому наголошував ще Платон. Крім того, розглядає актуальну для старовинних навчальних закладів проблему взаємозв'язків красномовства з граматиною, логікою та діалектикою. Торкається також здобутків риторики у грецькій і греко-елліністичній, римській, візантійській, середньовічній та інших школах та школах у добу просвітництва. Ведучи мову про розвиток сучасної риторики, Ліханський заглиблюється в її теорію, універсальність, існуючі межі, різновиди практичного застосування тощо.

До цієї книжки також увійшли змістовні й цікаві наукові розвідки Лукаша Врубеля «Герменевтика», Зоф'ї Мітосек «Структуралістські орієнтації в літературознавчих дослідженнях», Богдана Овчарека «Поняття та еволюція літературної семіотики», «Проблеми й орієнтації соціології і літератури», Яна Потканського «Психоаналіз у літературознавчих дослідженнях», Ярослава Плуценника «Когнітивізм у літературознавчих дослідженнях» та ін.

2008 р. у видавничому домі «Києво-Могилянська академія» побачила світ «Теорія літератури в Польщі. Антологія текстів. Друга половина ХХ – початок ХХІ ст.». Її упорядкував габілітований доктор, професор Університету ім. А.Міцкевича в Познані Богуслав Бакула, якому належить передмова, де репрезентуються основні наукові осередки й методології, що утворились і розвинулися у Польщі за останнє півстоліття. Переклав її доцент Сергій Яковенко. Здійснив загальну редакцію книжки, а також написав до неї післямову доктор філологічних наук, професор Києво-Могилянської академії Володимир Моренець. «...Заглиблення в цю антологію, – зазначає він, – є для кожного її читача ще одним входженням і в європейське літературознавство, на

чому нам хочеться особливо наголосити, розвіюючи будь-які можливі упередження стосовно «регіональної локальності» даного компендіуму. Це не так: польська літературознавча думка завжди була і є яскравим, самобутнім, а при тому складником європейської, а в другій половині ХХ – на початку ХХІ століття, в часи, які тут і представлені – світової літературної панорами».

Стисле уявлення про це видання можна отримати з анотації. «Це, – говориться у ній, – перша в Україні масштабна антологія сучасного польського літературознавства, яка охоплює тексти найвидатніших теоретиків літератури від 1960-х років дотепер. Тематичний і проблемний діапазон вибраних праць – методологічні питання історії літератури, структуралізм і постструктуралізм, літературна аксіологія, мімезис, інтертекстуальність, інтердисциплінарність, міфологічна критика, культурологічне й антропологічне літературознавство, психоаналіз, герменевтика, актуальні проблеми компаративістики – дозволяє створити цілісне враження про основні досягнення польської теорії літератури за останнє півстоліття».

Варто наголосити, що видання містить бібліографічну довідку та короткі нотатки про її авторів.

Книжку видано за підтримки Посольства Республіки Польща в Україні, Польського інституту книги в Познані і в Києві та Міжнародного фонду «Відродження».

Обидві стисло оглянуті книжки «Література. Теорія. Методологія» і «Теорія літератури в Польщі» – це по суті складова результату колективних досліджень, тривалого наукового пошуку провідних польських учених-філологів, які успішно працюють над розробкою актуальних, перспективних напрямів сучасного літературознавства і досягли вагомих результатів на плодоносній ниві європейської науки. Ці видання є до певної міри своєрідними антологіями. Вони змістовні, цікаві, зрештою знакові. Фігурально мовлячи, кожна з них можна назвати ваговитою, міцною підоймою у творчих зносинах, перегонах літературознавців двох близьких сусідів, що зводять витривалі, непорушні мости дружби між двома вільними слов'янськими народами – польським та українським.